

ולענין חזרה אם עמד מחליו — מחלוקת הראשונים (ע' נמוקי יוסף להלן; רמב"ם זכיה ח, יח; תוס' גטין ט ורעק"א שם; ר"ת בתוס' שם בדף עב; רמ"א סעיף ט ונתי"מ שם). ומחלוקתם היא בסיבת הדבר שאם עמד חוזר, האם מפני אומדנא שנתן רק על תנאי שימות מחליו, וי"ל שאומדנא זו קיימת גם ב'מעכשיו', או שמא אינו נותן בתנאי אלא כוונתו שיחול הקנין רק לאחר מיתה, ולכך יכול לחזור, כיון שעדיין לא חלה המתנה — הלכך כל שאמר 'מעכשיו' אינו חוזר (עפ"י קהלות יעקב מא. וע' דברי אמת — קנינים, ד; שו"ת אחיעזר לג; בית ישי סא, א).

ודנו הפוסקים כיצד הדין במצוה מחמת מיתה (ע' במצויין ברעק"א שם).

הודאה, מכירה, הקדש והפקר

כל זה אמור במתנה, אבל שכיב מרע שהודה שנכסיו שייכים לפלוני — מסקנת הגמרא (קמט). שאינו חוזר. ואם מכר — תלוי אם שייר המעות שקיבל אצלו או פרען בחובו (ויש בין הראשונים דעות שונות בפירוש הדבר). ואם הקדיש או הפקיר או חילק לצדקה — נסתפקו בגמרא. [ולהלכה נפסק בשו"ע (רנ, ג) שחוזר. ויש חולקים].

דף קנב

'מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין... הרי היא כמתנת בריא, שאם עמד אינו חוזר' — יש אומרים דוקא בסתם, אבל המצוה מחמת מיתה שעמד — חוזר, כי ידוע לנו שמתנתו אינה אלא מחמת המיתה. והוא הדין במקנה 'מעכשיו' ועמד מחליו — אם מצוה מחמת מיתה, חוזר (ר"י מגאש ועוד). יש סוברים שבוה דוקא אם אמר בפירוש שמצוה מחמת מיתה, ולא שנתאונן על מיתתו וכדו'. ויש חולקים (ע' בחו"מ רנ, יג ד). יש סוברים שחוזר אפילו לא עמד (נמו"י בדעת ר"י מגאש). ויש חולקים (רא"ה וריטב"א). וטעמם יש לומר שכאשר מקנה 'מעכשיו', הסיבה היחידה שיכול לחזור היא משום האומדנא שאינו נותן אלא באם ימות, שאין אדם משאיר עצמו ערטיילאי מכל נכסיו. [לא כן כאשר אין קנין מעכשו, שחוזר משום שעדיין לא חלה המתנה כלל, רק לאחר מיתה]. ולכך אין יכול לחזור כאשר הוא עדיין חולה ורוצה להעביר המתנה מראובן לשמעון וכדומה — שכלפי זה אין אומדנא כלל (עפ"י קהלות יעקב ב"ב מא). ויש חולקים וסוברים שאפילו מצוה מחמת מיתה אינו חוזר כלל, שעשיית הקנין מבטלת את האומדנא (ערשב"א בשם ר"ח וראב"ד. וע"ע להלן).

— בשו"ת אחיעזר (ח"ב כב, ה"ח ג סח, א) באר (עפ"י סוגית כתובות נה והירושלמי בפאה ג, ז) מחלוקת רב ושמואל בדרך זו; לרב, דעתו של השכיב-מרע לעולם להקנות מעכשו — באם ימות. וכאשר מת ונתקיים תנאו, חלה מתנתו למפרע. [וחולק רב על דברי שמואל לעיל 'כל שאילו עמד חוזר, חוזר במתנתו', ולדעתו בחליו אינו יכול לחזור. ורק אם עמד חוזר גם כשעשה קנין — מפני האומדנא שלא נתן אלא על דעת שימות]. ולכן לא חשש רב שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר ואין שטר לאחר מיתה, כי לדעתו כל מתנת שכ"מ — מעכשו היא. ואדרבה, כשפרש הקנין בשטר בטלה האומדנא, שהרי מחזק את מתנתו שלא יוכל לחזור בה לעולם.

— ושמואל לשיטתו ששכ"מ יכול לחזור ממתנתו, כי דעתו להקנות רק לאחר מיתה, [ואם עמד חוזר —

לא משום 'אומדנא' המבטלת מעשה, אלא משום שעדיין לא הגיע זמן חלות המתנה], ועל כן חושש שמא לא גמר להקנות אלא לאחר מיתה, ודי בספק זה, שהוא ספק בעיקר הקנין, להחזיק הנכסים ביד היורשים. [ואינו דומה ל'ספק אומדנא' שלדעת הרא"ש (לעיל קמח) אינו מבטל הקנין — כי כאן הספק בעיקר המעשה, שהרי כל שכ"מ דעתו שיחול מעשהו רק לאחר מיתה].

וע"ע בחדושי ר' שלמה היימן — כתבים ותשובות א-ב, מו"מ עם הגר"ח"ע; קהלות יעקב — ב"ב סוס"י מא; נדרים כ.

'דשמואל אדשמואל לא קשיא, במיפה את כחו' — יש אומרים שמסתבר שגם רב לא נחלק על דין זה, במיפה את כחו. ושמואל לא לחלוק בא אלא לפרש שאם כתב בלשון יפוי כח — כותבים ונותנים (ריטב"א. וכן משמע דעת הרמב"ן. [וכ"כ הרש"ש מדהנפשיה. וחדושי הריטב"א על ב"ב טרם יצאו לאור בזמן הרש"ש]).

והרשב"א כתב שמסתבר שרב חולק אפילו במיפה, שכל כגון זה אין התלמוד שותק מלומר 'השתא דאתית להכי לא פליגי...'. (וע' גם ביד רמ"ה לעיל קלה: שצדד בדעת רבי אלעזר שאפילו במיפה את כחו אין כותבים ונותנים. ולפי"ז אין סיבה שלא לפרש כאן כפשוטו, שכן דעת רב).

— כתב הרא"ש, שאם כתב שטר צוואה [שסגנונו כשטר ראייה ולא כשטר הקנאה — 'שדי מכורה / נתונה לך'] ומסר לו את השטר מחיים — אפילו ללא לשון יפוי כח קנה מחיים, כי יש להניח שדעתו שתתקיים צוואתו כדין מתנת שכיב מרע, והשטר שכתב אינו אלא לראיה בעלמא. לא אמר שמואל 'שמא לא גמר להקנותו...'. אלא כשכתב שטר ולא מסר לידו, שאפשר שלא החליט שתתקיים הצוואה עד שיבוא הכתב לידו. וכן באופן של שטר הקנאה — אפילו מסר השטר לידו בחייו, חוששים שמא רצה להקנותו רק לאחר מיתה [כשאר מתנות שכיב-מרע] אלא שרצה שיחול ע"י השטר ולא בדיבור גרידא, ולכך אין מתנתו מתנה.

(וכ"ה בטשו"ע רנ, יט. וע"ש ברמ"א. ורש"ש דייק מלשון '...ומת אין כותבין ונותנין' משמע שאם נתנו מחיים — קנה. ולהרא"ש י"ל שזהו בשטר צוואה שאינו אלא לראיה.

והגר"ש רוזנבסקי (בשיעוריו לגטין ט) דקדק מלשון רש"י (שם) שחולק על הרא"ש ולשיטתו אף בשטר קנין שמסרו מחיים, כוונתו להקנות מהיום והרי זו כמתנת כריא. והאריך שם עוד (ובדף יג.) לבאר שיטת הרא"ש, שאם השטר אינו אלא לראיה, מדוע א"א ליתנו לאחר מיתה).

ואף על פי שבשטר מצויין תאריך כתיבתו [והלא קיימא לן בעלמא כר' יוסי (קלו). שזמנו של שטר מוכיח עליו] — אפשר שכתובת התאריך לא באה להקנות מעכשו אלא כדי להודיע מתי אמר לתת לו, לידע איזהו מקבל ראשון ואיזהו אחרון — שהרי שכיב מרע חוזר בו ממתנה למתנה. ואולם אם כתוב בשטר 'מהיום' — הרי זה כמתנת בריא (ערמב"ן ועוד). ואם עמד — יש אומרים שחוזר (נמוקי יוסף. וכן שיטת התוס' בגטין ט. וריטב"א שם ובדף סו ובקדושין ג). ויש סוברים שאינו חוזר (ע' בתוס' בגטין עב, מר"ת; רשב"ם להלן קנו. וכן מבואר מתוך דברי הרשב"א שם. וכן דייקו ממשמעות לשון הרמב"ם — זכיה ת, יה; שו"ע רנ, ט. וע' באריכות בשיטת הראשונים בשו"ת אחיעזר ח"ב כב, ובקהלות יעקב — מא).

(ע"ב) 'היכי דמי מיפה את כחו? אמר רב חסדא: וקנינא מיניה מוסיף על מתנתא דא' — שכל כעין זה דעתו לתת באמירה לבדה, בתקנת חז"ל, אלא שנטל קנין או כתב כדי לגלות דעתו שנותן בלב שלם, כקנין שנותנים במחילה ובשליחות ובדברים נוספים שאינם צריכים קנין מן הדין, אלא להוכיח שעושיין בלב שלם (ריטב"א).

מבואר בגמרא (קמו): שדין החזרה תלוי במחלוקת התנאים האם הולכים אחר אומדנא אם לאו, ולהלכה הולכים אחר אומדנא ולכך חוזר. אם לא עמד, ובא לחזור ממתנתו בעודו חולה — אמר רב נחמן אמר שמואל: חוזר, בין לעצמו בין שנותן עתה לאחר. וכן הורה רב נחמן בשני מעשים שבאו לפניו, דלא כרב ששת. בסתם אין חוששים שמא חזר בו השכיב—מרע ממתנתו (עתוס' קיד ד"ה ניהוש).

ב. מתנת שכיב מרע במקצת — הסיק רבא בשם רב נחמן [שלא כפי שאמרו בשם מר זוטרא בנו של ר"נ שמסר בשמו] שצריכה קנין כמתנת בריא [ואפילו מת מחליו]. ואם עמד — אינו חוזר. ואם היה מצוה מחמת מיתה, כגון שגילה בדעתו בפירוש שמשום שנוטה למות לכך הוא נותן, או אפילו רק התאונן על מותו באותה שעה (או כשקפץ עליו חליו פתאום, או שיוצא ליהרג, או שפירש שנותן ב'מתנת שכיב מרע' — ע' לעיל קמו) — אין צריך קנין, ואם עמד — חוזר. ורב הונא בנו של רב יהושע אמר: מצוה מחמת מיתה צריך קנין. והסיקו הלכה שאין צריך קנין. ואם עמד חוזר אפילו קנו מידו.

דף קנב

רנז. א. מה דינן של מתנות שכיב מרע שיש עמהן קנין או מסירת שטר?
ב. שכיב מרע שכתב וזיכה לזה וחזר וכתב וזיכה לאחר — מה דינו?

א. מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין — בבית מדרשו של רב אמרו בשמו: יש בה כח כפול; כח מתנת בריא שאם עמד אינו חוזר, וגם כח מתנת שכיב מרע שמועילה אף להקנות הלוואותיו [ללא 'מעמד שלשתן']. ושמואל אמר: איני יודע מה לדון בה — שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר ואין שטר לאחר מיתה, הלכך לא קנה (אפילו מת השכ"מ ולא חזר בו). ואולם אם כתב הקנין כמיפה כחו של המקבל, שמוסיף חיזוק למתנתו ע"י קנין — סובר שמואל שקנה. ואם נתן את כל נכסיו, ועמד מחליו — חוזר.

א. לפרשב"ם, רבנו תם, רמב"ן ורשב"א, הוא הדין אם עשה קנין שאינו כתוב בשטר [ומשמע ברמב"ן שהוא הדין אם לא כתב שטר כלל]. וריב"ם ור"י חולקים וסוברים שמדובר כשהקנין כתוב בשטר דוקא, אבל קנין ללא שטר אינו מגרע.

והרי"ף כתב (בתשובה יט): דוקא אם עשה קנין בפני שני עדים, הואיל וקנין כזה לכתיבה עומד, חוששים שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר, אבל עשה קנין בפני עד אחד — אין לחוש.

ב. אם מצוה מחמת מיתה [אף בנותן מקצת נכסיו], יש אומרים שאפילו לרב אם עמד חוזר (ערמב"ן; נמוקי יוסף). ויש אומרים שאינו חוזר (ערשב"א). ולשמואל, גם בזה חוששים שמא לא גמר להקנות אלא בשטר ולא קנה (עפ"י הרב אב"ד והרמב"ם. ערמב"ן).

שכיב מרע שכתב שטר ומסרו למקבל — לפרשב"ם, גם בזה סובר רב שבמסירת השטר האלים את מתנתו להיות כמתנת בריא ואין יכול לחזור בו. (והתוס' חולקים וסוברים שאף במסירת השטר דינו כשאר מתנת שכיב מרע. ורק אם זיכה את מתנתו ע"י אחר וכתב זכייתו זו בשטר — סובר רב שדינו כמתנת בריא. והרי"ד פירש דברי הרשב"ם בשטר הקנאה דוקא, אבל בדייתיקי המהוה ראייה בעלמא — יכול לחזור). ולשמואל, הרי זו כשאר מתנת שכיב מרע, ויכול לחזור בו ממתנתו.

כתב הרא"ש: בשטר מתנה כגון 'שדי נתונה לך', לא קנה לשמואל אלא במיפה את כחו, אבל בלאו הכי — אפילו מסרו למקבל מחיים, חוששים שמא דעתו ליתן לאחר מיתה, כשאר

מתנות שכיב מרע, ולא גמר להקנות מתנתו אלא בשטר זה, ואין שטר לאחר מיתה. ואולם שטר הכתוב בלשון צוואה, שאינו משמש אלא כראיה, אם מסרו מחיים — קנה, אפילו בלא יפוי כת. ואם לא מסרו מחיים — לא קנה, שיש לנו לחוש שמא לא רצה שתקיים הצוואה עד שיבוא לידו כתב ראייתו. ויש מדייקים מדברי רש"י שאפילו בשטר הקנאה, אם בא לידו מחיים — קנה.

והרי"ף כתב (בתשובה כז) שכתב וזיכוי ללא עשיית קנין, לא יצא מתורת מתנת שכיב מרע. כתב שטר וזיכה למקבל (את השטר. ערשב"ם) וגם קנו מידו — שנו בפומבדיתא בשם שמואל: אין אחר קנין כלום, ופירשה רב הונא מכופרי שאין יכול לחזור כלל, בין לעצמו בין ליתן לאחרים. פרשב"ם שאין יכול לחזור אפילו עמד מחליו, הואיל וייפה כח המקבל כל כך, שכתב וזיכה ועשה קנין. ויש אומרים שאם הזכיר מיתה — לעולם חוזר, אפילו לאחר קנין וזיכוי (עפ"י ר"י בן מגאש. ועתורי"ד).

א. רשב"ם ושאר ראשונים פסקו כשמואל (וכ"ה בחו"מ רנ, ט יז), שהלכה כמותו בדיני ממונות במחלוקתו עם רב. ורבנו תם כתב שכאן הלכה כרב לפי ששמואל הסתפק בדבר. והתוס' הקשו על דבריו.

ב. יש אומרים שאם המקבל ביקש קנין, והנותן נאות לו — חלה מתנתו, שאין בזה גילוי דעת שלא גמר להקנותו אלא בשטר, ולא עשה כן אלא לקיים רצון המקבל. וכן י"א שאם החולה היה סבור בטעות שצריך קנין — שקונה (ע' בחו"מ רנ; נודע ביהודה — קמא, חו"מ כו כה; פסקי דינים רבניים — ח"ו עמ' 70).

ב. שכיב מרע שכתב לזה וחזר וכתב לאחר — השני קנה, שדייתיקי מבטלת דייתיקי (כדברי רב דימי. ולא כן סבר רב ששת לעיל קנא).

כתב וזיכה לזה, כתב וזיכה לזה — רב אמר: ראשון קנה. הריהי כמתנת בריא. ושמואל אמר: שני קנה, כמתנת שכיב מרע.

כאמור, לפרשב"ם 'כתב וזיכה' היינו מסירת השטר. וריב"ם חולק וסובר שמסירת הצוואה אינה מוסיפה כלום אלא מדובר שכתב בשטר וזיכתו שזיכה לו הנכסים. ולרב, הזכיה הכתובה בשטר כמוה כקנין הכתוב בו, שחזק את כחו להיות כמתנת בריא, הלכך ראשון קנה ולא שני.

דף קנג

רנח. מה דין מתנות שכיב מרע דלהלן?

א. כתוב בה שמקנה לו 'בחיים ובמות' וכד'.

ב. אין ידוע לנו מתוך הכתב האם מת מתוך חוליו או עמד לאחר שכתב ואח"כ מת.